

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická

Podoby paměti socialismu v České republice
Andrea Failová

Bakalářská práce
2018

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2016/2017

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Andrea Failová**
Osobní číslo: **H14206**
Studijní program: **B6703 Sociologie**
Studijní obor: **Sociální antropologie**
Název tématu: **Podoby paměti socialismu v České republice**
Zadávající katedra: **Katedra sociálních věd**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Cílem této bakalářské práce bude interpretovat vzpomínky seniorů na období před rokem 1989. Studentka se bude zabývat konceptualizací tohoto období prostřednictvím paměti svých výzkumných partnerů. Právě paměť bude klíčovým konceptem této bakalářské práce. Studentka využije antropologické metody výzkumu a bude postupovat v souladu s etickým kodexem České antropologické asociace.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

ASSMANN, J. 2001. Kultura a paměť. Praha: Prostor.

FAY, B. 2002. Současná filosofie sociálních věd. Praha

HALBWACHS, M. 2009. Kolektivní paměť. Praha: Sociologické nakladatelství.

HOLÝ, L. 2001. Malý český člověk a velký český národ. Praha: Sociologické nakladatelství.

KONOPÁSEK, Z. 1999. otevřená minulost. Praha: Karolinum.

MASLOWSKI, N., ŠUBRT, J. a kol. 2015. Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám.

VANĚK, M., MŮCKE, P., PELIKÁNOVÁ, H. 2007. Naslouchat hlasům paměti.

Teoretické a praktické aspekty orální historie. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Vedoucí bakalářské práce:

PhDr. Tereza Hyánková, Ph.D.

Katedra sociálních věd

Datum zadání bakalářské práce: **30. března 2017**

Termín odevzdání bakalářské práce: **30. března 2018**

prof. PhDr. Karel Rýdl, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Adam Horálek, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2017

Prohlašuji:

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pod dohledem vedoucí bakalářské práce.

Veškerá literatura, kterou jsem v bakalářské práci využila, je řádně ocitována a uvedena v seznamu literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., autorský zákon, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47 b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnici Univerzity Pardubice č. 9/2012, bude práce zveřejněna v Univerzitní knihovně a prostřednictvím Digitální Univerzity Pardubice.

V Pardubicích dne 25. 3. 2018

Andrea Failová

Poděkování:

Chtěla bych poděkovat své vedoucí PhDr. Tereze Hyánkové, Ph.D. nejen za cenné rady a odbornou pomoc, ale i za vstřícný přístup a čas věnovaný při psaní mé bakalářské práce.

Velké díky také patří mým respondentům za jejich čas a ochotu vyprávět své životní příběhy.

V neposlední řadě své rodině a přátelům za podporu.

NÁZEV

Podoby paměti socialismu v České republice

ANOTACE

V bakalářské práci se zabývám interpretací vzpomínek seniorů v období před rokem 1989.

Cílem výzkumu je zachytit obraz paměti seniorů a způsob jejich interpretace života

v socialismu. Celá práce se vztahuje na koncept paměti, ve které nejčastěji odkazují na

Maurice Halbwachse a Jana Assmanna. Tito autoři se věnují kolektivní paměti a ukotvení

našich vzpomínek, ať již ve vztahu k historii, času, prostoru či skupině. V bakalářské práci

dále popisuji vzpomínky, které mi během výzkumu respondenti interpretovali. Během celého

výzkumu jsem využívala antropologické metody a postupovala v souladu s etickým kodexem

České antropologické asociace.

KLÍČOVÁ SLOVA

Socialismus, vzpomínky, paměť, kolektivní a individuální paměť

TITLE

Sites of memory of socialism in Czech Republic

ANNOTATION

In my bachelor thesis I deal with the interpretation of the memories of seniors from the period before 1989. The aim of the research is to capture the image of senior citizens memory and the way they interpret life in socialism. The whole work is related to the concept of memory, which most often refers to Maurice Halbwachs and Jan Assmann. These authors are devoted to collective memory and anchoring our memories, whether in relation to history, time, space or group of people. In the bachelor thesis I also describe the memories that the informants interpreted during my research. Throughout my research, I used anthropological methods and proceeded in accordance with the Code of Ethics of the Czech Anthropological Association.

KEYWORDS

Socialism, memories, memory, collective and individual memory

Obsah

Úvod.....	10
1. Metodologie	11
1.1 Výzkumné otázky	12
1.2 Seznámení s informátory	13
1.2.1. Medailonky informátorů	13
1.3 Orální historie	14
1.4 Průběh výzkumu	16
2. Teoretická část	17
2.1 Úvod do problematiky paměti	17
2.2 Autoři, zabývající se konceptem paměti.....	19
2.3 Rámce paměti	20
2.4 Kolektivní a individuální paměť.....	21
2.5 Figury vzpomínání.....	25
2.5.1 Kolektivní paměť a její vztah k historii.....	26
2.5.2 Kolektivní paměť a vztah k času a prostoru.....	28
2.5.3 Kolektivní paměť a vztah ke skupině.....	30
2.5.4 Komunikativní paměť	31
2.6 Kulturní paměť	32
2.7 Konektivní struktura	36

3. Výzkumná část	37
3.1 Každodenní život v socialismu.....	37
3.2.1 Práce	39
3.2.2 Svátky.....	41
3.2.3 Dovolená	43
3.2.4 Brigády	44
3.2.5 Volíme kandidáty národní fronty	46
3.2 Sametová revoluce.....	48
3.3 Závěr.....	51
Bibliografie.....	55

Úvod

Zvolit téma na bakalářskou práci pro mě nebylo jednoduché. Nabízelo se více variant, ale přece jedno mě oslovilo nejvíce - téma týkající se minulého režimu. Většina lidí si asi položí otázku, proč jsem si vybrala bakalářskou práci na toto téma. Odpověď je jednoduchá, chtěla bych se o této době dozvědět více, jelikož si myslím, že na základních i středních školách je toto období málo probíráno. Nejvíce informací jsem se dozvěděla od rodiny. V průběhu sbírání dat v terénu jsem si chtěla vytvořit vlastní názor a obraz, díky němuž bych mohla nahlédnout do oné doby.

Touto prací mě budou především provázet autoři, jako jsou Maurice Halbwachs a Jan Assmann, kteří se ve svých dílech zabývají tématem jako je kolektivní paměť či individuální paměť ze sociálně vědního hlediska. Maurice Halbwachs je citován ve většině knih, o kterých se zde budu zmiňovat. Na jeho myšlenky navazuje a rozvíjí je právě již zmíněný Jan Assmann a především je zmiňován spolu s dalšími autory v knize *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám* (Maslowski, Šubrt a kol.: 2015), kde jsou sepsané názory a teorie spousty dalších autorů zabývajících se nejen kolektivní pamětí, ale i individuální a faktory, které paměť ovlivňují.

V této bakalářské práci zastávám pozici jako nestranná osoba i z toho důvodu, že jsem v této době nežila a neměla tu možnost si vytvořit vlastní obraz prostřednictvím vlastních vzpomínek a paměti. Mým cílem je ukázat obraz socialismu, jaký mi respondenti zprostředkují a obraz, který si na danou dobu vytvořili prostřednictvím vzpomínek.

1. Metodologie

K získání informací jsem použila orální historii a biografickou metodu, během které mi respondenti vyprávěli své životní příběhy z období socialismu v Československé socialistické republice (ČSSR). K doplnění jsem využila nestrukturované rozhovory, ve kterých jsem pokládala otázky týkající se daného tématu za účelem objasnění situací. Během rozhovorů jsem pozorovala mimiku a gesta respondenta, se kterým jsem vedla rozhovor. Data jsem získávala v zázemí respondentů, kde se cítili uvolněně.

Výzkum byl realizován v Pardubicích se seniory. Respondenty jsem si vybrala na základě dřívější spolupráce, která se týkala stejného tématu. I přesto jsem respondenty seznámila s cíli mého výzkumu. Mezi respondenty byly značné rozdíly, které se především týkaly vyprávění na dané téma. Někteří se hodně rozpovídali, čímž mi ukázali možné alternativy dalších kapitol.

K tématu socialismus jsem se dostala díky pamětníkům, kteří tvoří velkou část naší společnosti. Často jsem se, i nechtěně, setkávala s příběhy seniorů, kteří vyprávěli své zážitky či porovnávali dnešní dobu s minulým režimem i během jízdy v MHD, a tak jsem se rozhodla tomuto tématu věnovat a předat mé výzkumné poznatky především mezi generace, které socialismus nezažily. Touto cestou bych chtěla zprostředkovat nahlédnutí do socialismu nejen mladším generacím, ale i vrstevníkům mých respondentů, kteří mohou zavzpomínat na onu dobu.

Musím zde přiznat, že jsem měla obavy z počátečního výzkumu, jelikož bylo pro mě těžké bavit se o době, kterou jsem nezažila. Proto jsem nejprve nastudovala příslušnou literaturu zabývající se socialismem. Napadaly mě myšlenky, zdali mě nebudou respondenti považovat za někoho, kdo tomu stejně nemůže rozumět, když jsem se narodila pár let po

sametové revoluci, ale opak byl pravdou. Respondenti mi velmi ochotně vyprávěli své životní příběhy a automaticky mi vysvětlovali všelijaké zkratky, data a podobně.

V celé bakalářské práci mám rozděleny citace následujícím způsobem; přímé citace respondentů mám vyznačené kurzívou, oproti tomu přímé citace z knih jsou vyznačené uvozovkami dole a nahoře, bez kurzívy.

1.1 Výzkumné otázky

Výzkumné otázky jsem rozdělila na hlavní a vedlejší otázky, které slouží k doplnění výzkumu. Hlavní otázka tedy zní: Jaký obraz vytváří paměť seniorů? Tato otázka konkretizuje cíl výzkumu a právě paměti je věnována celá teoretická část.

V teoretické části se věnuji rozdělení paměti na individuální a kolektivní paměť, díky čemuž zjišťuji, jakým způsobem se paměť vytváří a zprostředkovává nám vzpomínky, které převádí do onoho obrazu.

Následující vedlejší otázky mi napomáhají k usměrnění a k neodchylování se od výzkumu. Díky těmto výzkumným otázkám dostávám bližší informace k životu v socialismu a mohu vytvořit věrnou interpretaci jejich pohledu na život a rozdíly v době socialismu a dnešního demokratického světa.

- Jaký pohled si vytváří senioři o socialismu/komunismu?
- Jakým způsobem senioři interpretují:
 - Socialismus/komunismus jako politický systém?
 - Svůj život za socialismu/komunismu?

1.2 Seznámení s informátory

1.2.1. Medailonky informátorů

- Jaromír (77) Pracovní pozice v konstrukci nástrojů Tesla. Nebyl členem KSČ.
„Tesle se říkalo komunistický podnik, protože tam všechny vedoucí místa byly obsazený komunistama. Takže bylo třeba bejt ve straně a když někdo nebyl ve straně, tak mohl bejt dobrej, ale neměl nárok...“
(Jaromír, 2017).
- Eva (70) Dvě pracovní pozice; 1970 Sdružení pro odbyt dehtových barviv – fyzikální chemie, 1986 UNICHEM – účtárna. Nebyla členka KSČ.
„No, a jelikož Synthesie vyráběla barvičky, tak my jsme je prodávali. A to se muselo posuzovat (jmenovalo se to koloristika) a ty to posuzovali očima. A my jsme to začali posuzovat přístrojema (všechny přístroje byly zahraniční). A k tomu jezdili technici a mluvili pochopitelně anglicky“(Eva, 2017).
- František (70) Pracoval v Semtíně jako vedoucí skladník. Nebyl členem KSČ.
„O nás bylo postaráno, pomalu měl každej svého doktora, tam bylo plicní, kožní, ušní, oční, chirurgie, rentgen – no celá poliklinika tam byla. Nehledě na to, že nás honili každý 2 roky na preventivní prohlídku. Dostávali jsme mlíko, vodu, čaj a všechno zadarmo. Pokud tady někdo neměl rodinu, protože tu byli lidi například z Chotěboře, tak o něj bylo postaráno, když byl nemocnej a měl třeba horečky. Bylo lůžkový a ze Semtína se jim nosilo jídlo“ (František, 2017).

1.3 Orální historie

Orální historie je kvalitativní metoda¹, která se využívá převážně ve výzkumu, který chce poukázat na individuální prožitky, umožnit projev skupině lidí, kteří jsou opomíjeni a vztahuje se spíše k malým dějinám (Vaněk, Mücke a Pelikánová, 2007: 16). Výzkum je tímto obohacen o cenné informace a pro badatele může přinést další progres v jeho výzkumné práci.

Z historického hlediska se termín oral history (orální historie) zrodil v Severní Americe; jeho zakladatel není dodnes známý. V knize *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin* (Vaněk 2004), jsem se dočetla, že Allan Nevins byl v 80. letech označován za zakladatele orální historie. Ukázalo se však, že tento termín pravděpodobně převzal od Joea Gouldemana, který termín orální historie použil ve svém nepublikovaném díle *Oral History of our Times* (Vaněk, 2004: 20). Expanzi zažila orální historie po druhé světové válce díky Allanu Nevinsovi² a jeho partnerům z Kolumbijské univerzity (Vaněk, Mücke a Pelikánová, 2007: 15). „V každém případě je nutné říci, že základním předpokladem práce s orální historií je respekt k člověku jakožto jedinci se vším, co s sebou tento fakt přináší. Jedná se zhruba o následující dvě, spolu vzájemně propojené, roviny respektu: rovina odborná a teoreticko-metodologická a rovina eticko-právní“ (Vaněk, Mücke a Pelikánová, 2007: 23-24).

V českých zemích (dříve Československo) orální historie mohla začít fungovat zcela bez omezení až po pádu režimu v roce 1989, i když paměti se sepisovaly již dříve, nejednalo se však zcela o orální historii (Vaněk, Mücke a Pelikánová, 2007: 55). V 60. letech se výzkumu podobajícímu se orální historii říkalo „práce s pamětníky“: „[...] byly získávány nejen psané paměti (vzpomínky) či vyplněný dotazník, ale byl s nimi veden rozhovor

¹ „Za kvalitativní výzkum se považuje takové bádání, které sdělení jednotlivce vnímá jako svěbytnou poznávací hodnotu a nesnaží se jeho obsah zobecnit za pomoci kvantifikujících (např. statických) postup do širších celků“ (Vaněk, Mücke a Pelikánová, 2007: 16).

² Americký spisovatel, historik a novinář; „[...] Allan Nevins přišel s myšlenkou založení organizace, která by systematicky mapovala životy významných Američanů (decision makers) působících v kulturním, hospodářském či společenském prostředí“ (Cejpová, 2017 :81).

zaznamenávaný buď stenograficky, nebo již (i když v omezené míře) na zvukový nosič. Práce s pamětníkem patřila především do arzenálu tzv. politickovýchovné práce podporované jak KSČ, tak tehdejšími odbory“ (Vaněk, Mücke a Pelikánová, 2007: 55).

Následný rozmach zaznamenala orální historie ve druhé polovině 90. let. Tehdy se již „začal mezi našimi historiky vytvářet tým, který se zaměřil právě na výzkum vedený metodou orální historie, tj. pomocí elektronicky (ve zvukové podobě) zaznamenaných, poté přepsaných a následně analyzovaných a interpretovaných rozhovorů s účastníky zkoumaných událostí. Pod vedením Miroslava Vaňka a Milana Otáhala tak byl zpracován projekt „Studenti v období pádu komunismu. Životopisná interview“, s jehož výsledky se odborná i širší veřejnost mohla seznámit prostřednictvím publikace *Sto studentských revolucí*³ (Vaněk, Mücke a Pelikánová, 2007: 57-58).

Orální historie nám napomáhá zpřítomnit minulost prostřednictvím vyprávění pamětníků. Slouží k oživení minulosti nejen pro účely badatelské činnosti, ale i pro širokou veřejnost lidí, kteří si chtějí oživit paměť, či se chtějí dozvědět informace o době, ve které nežili.

³ (Otahal, Vaněk, 1999)

1.4 Průběh výzkumu

Hlavní informace k výzkumu jsem nasbírala přibližně od července do října 2017, kdy jsem se intenzivně scházela se svými respondenty. Prvopočáteční informace jsem shromáždila již v roce 2015 při předmětu Metodologie, kdy jsem začala nezávazně dělat výzkum na toto téma, aniž bych věděla, že se téma Podoby paměti socialismu v České republice stane mou bakalářskou prací.

Výzkum byl realizován u respondentů doma, abychom zamezili stresu, který by mohl vzniknout v neznámém prostředí. Po souhlasu mých respondentů jsem začala rozhovory nahrávat na diktafon, ze kterého jsem později vypisovala důležité informace.

Jak jsem již zmínila výše, každý z mých respondentů mi své vzpomínky sděloval jiným způsobem. Někdo se rozpovídal hned k danému tématu a jiní zase povídali informace okolo a chvílku trvalo, než jsem dostala odpověď na mou otázku. Někdo byl více výřečný a jiní zase méně, ale výřečnost některých z respondentů jsem brala jako kladný impulz, díky kterému jsem dostala nové nápady na vývoj celého výzkumu.

2. Teoretická část

2.1 Úvod do problematiky paměti

Pod pojmem paměť se dá představit mnoho věcí. Paměť může být vnímána jako nástroj k přenosu našich vzpomínek, zkušeností, jako kybernetická paměť či jako prostředek sloužící k analyzování, kdy a kde se naše vzpomínky odehrávaly. Paměť je základním klíčem pro život každého jedince a důkazem naší existence. Paměť lze zkoumat z mnoha úhlů, proto ji jako předmět zájmu můžeme nalézt v oblasti historie, filosofie a dalších oborů. Již antičtí filosofové, jako Platón a Aristoteles o paměti uvažovali, konkrétně: „Platón hovoří o paradoxu paměti, která dokáže v duši zpřítomnit věci, které přítomny nejsou. Aristotelés uvažuje o paměti, jež se liší od prosté imaginace tím, že obsahuje časovou stopu něčeho, co se odehrálo v minulosti“ (Dosse in Maslowski a kol., 2015: 7). Záznam o paměti můžeme nalézt i v antickém spisu *Rétorika pro Herennia* jehož autor je neznámý. Pochází z 1. století př. n. l., kde autor rozlišoval mezi „přirozenou“ a „umělou“ pamětí (Assmann 2001: 31).

Sociální a humanitní vědy k pojmu paměť začaly obracet svou pozornost zhruba od 20. let 20. století. Paměti se začala zabývat i antropologie, pro kterou je koncept paměti lépe uchopitelný, než pojem historie, se kterou dříve pracovala. Paměť dříve antropologové aplikovali u preliterárních společností (označovány také jako nekomplexní společnosti), avšak antropologie s historií spolupracuje na studiu paměti v rámci ethnohistorie a historické antropologie (Le Goff 2017: 107).

Vývoj naší paměti lze rozdělit hned do několika kategorií; původně existovaly společnosti bez písma, své zkušenosti předávaly dalším generacím prostřednictvím slova, jednalo se o tzv. preliterární společnosti. Přelom nastal ve starověku, kdy postupem času některé preliterární společnosti přecházely z formy mluvené na formu písemnou a na zakreslování symbolů v místech, které lidé obývali nebo na předměty, které měli dispozici

např. do skal, na kameny či do dřeva. Díky těmto kresbám můžeme zrekonstruovat např. život starých Egyptanů, kteří nám zanechali nejen kresby, ale i vyryté písmo a symboly na destičkách.

Z mého pohledu se důležitým obdobím pro uchování lidské paměti stala doba římská, kdy nastal největší rozkvět antické kultury a začaly se psát paměti v téměř podobném stylu, jako je známe dnes. Za všechny jmenujme například Caesarovy *Zápisky o válce galské*, ve kterých se autor zmiňuje o svém tažení západní Evropou v poměrně detailním zpracování, které připomíná v některých částech deník. Po několika staletích úpadku kultury a civilizace jako takové se následující etapou ve vývoji lidských dějin stal středověk. V něm se zachovaly formy, jak orálního, tak písemného předání paměti a různých okamžiků životů, o kterých se tehdejší lidé domnívali, že je důležité si je zapamatovat. Postupem času se paměť zapisovala do kronik, které jsou pro historii lidstva velice důležité, neboť pokud člověk nepozná minulost, těžko se může v dnešním světě orientovat.

Velký pokrok v tomto ohledu nastal přibližně v polovině 15. století s vynálezem knihtisku. To byl skutečně velký přelom nejen pro uchování paměti, ale pro vzdělávání lidstva celkově. Knihy a různé další dokumenty se totiž do tohoto okamžiku většinou musely pracně přepisovat ručně v tehdejších centrech vzdělanosti, což byly většinou církevní instituce, jako kláštery a kostely. Dalo by se říci, že zde lidstvo přechází do další etapy svého vývoje, které dnes moderně říkáme novověk. Zde se lidstvo ve svých pamětech poměrně často vrací ke své historii a výše zmíněné antické kultuře, ve které tehdejší učenci viděli inspiraci a touhu po vymanění se z církevního sevření, které stále svíralo hrdla a pera vzdělaných lidí té doby. Pochopitelně obrazně řečeno. Moderní doba a současnost je pak známá tím, že vzniká množství institucí pro uchování paměti. Můžeme jmenovat různá muzea, galerie, knihovny nebo třeba archívy. Dnes považuji za důležité zmínit i elektronické uchování paměti a

vzpomínek. Jmenujme například informace na disketách, CD přehrávačích, flash discích a počítačích.

2.2 Autoři, zabývající se konceptem paměti

Mezi významné teoretiky paměti patří Maurice Halbwachs⁴, který se v tomto vědním oboru proslavil pojmem „kolektivní paměť“, jež poprvé zmínil ve svém díle *La mémoire collective chez les musiciens*⁵ (Halbwachs 1939). Dalšími teoretiky zabývající se konceptem paměti jsou Pierre Nora, Paul Ricoeur, který se především zabýval fenomenologií⁶. Jan a Aleida Assmannovi jsou autory teorie kulturní paměti. Již zmíněný Jacques Le Goff (2007) se především zabýval středověkými dějinami. Ve své knize *Paměť a dějiny* se mimo jiné věnuje otázce utváření individuální a kolektivní paměti. Rozděluje paměti na: etnickou paměť, paměť od pravěku po starověk, středověkou paměť a rozvoj paměti od 16. století až po současnost.

V knize *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám* se můžeme dočíst, že Pierre Nora bývá často spojován s rozmachem studia historické paměti především díky jeho dílu *Místa paměti* vydané v letech [1984 – 1992]. Jeho předchůdcem byl Maurice Halbwachs, kterým se Pierre Nora inspiroval a navázal na něho. Koncept kolektivní paměti od Pierra Nory později rozpracovali další autoři např. již zmíněný Jan Assmann a Aleida Assmannová, Paul Ricoeur a mnozí další (Maur 2015: 142).

Již zmíněný Paul Ricoeur se zabýval historií a jejím vztahem k paměti; „V oblasti politické filosofie přispěl k rozvoji teorií kolektivní paměti Paul Ricoeur [1913-2005]. I pro něj se stává klíčovou otázkou vztahu mezi historií a pamětí a pokouší se formulovat základní principy politiky „správné paměti“ (*juste mémoire*). Podobně jako Pierre Nora věří, že paměť

⁴ „Halbwachsovův přístup k otázce paměti nese stopy vlivu dvou jeho významných učitelů“; Henri Bergson a Émile Durkheim (Maslowski a kol, 2015: 16).

⁵ Kolektivní paměť mezi hudebníky

⁶ Studium sebeuvědomění a rozvíjení lidského vědomí

Ize aktivně ovlivňovat. Své poznatky a analýzy shrnuje do díla *Paměť, dějiny, zapomnění*“ (Maslowski, Šubrt, Lehmann, 2015: 36).

2.3 Rámce paměti

Ke správné funkci naší paměti jsou zapotřebí sociální rámce paměti, díky kterým dokážeme naše vzpomínky ukotvit, zpřítomnit, předat a zrekonstruovat.

„Společnost a vzájemné sociální působení vytvářejí rámec, který umožňuje vzpomenout si, rozpoznat a lokalizovat vzpomínky. Bez této sociální lokalizace nejsme schopni vzpomínky nejen nalézt, ale ani je jakkoli pojmově uchopit. K popisu této skutečnosti Halbwachs zavádí pojem „sociální rámce paměti“. [...] Jedná se především o rámce jazykové, prostorové a časové povahy⁷. Paměť, inteligence a individuální identita se utváří a dále formují školením ve skupině, v níž komunikace probíhá především prostřednictvím jazyka“ (Maslowski, Šubrt, Lehmann, 2015: 18). Sociální rámce nejsou statické, mohou se tedy měnit (Maslowski, Šubrt, Lehmann 2015: 18).

Paměť neuchová minulost jako takovou, ale pouze v podobě, kterou právě společnost zachytila a ukotvila v určitém sociálním rámci a čase (Maslowski, Šubrt, Lehmann 2015: 19). Vzpomínky nikdy nejsou věrným obrazem naší prožité minulosti, ale pouze její rekonstrukcí vytvořenou prostřednictvím zachycených poznatků, které přinášejí hned několik pohledů na onu minulost (Baron in Maslowski 2015: 19).

Jako příklad bych uvedla dva navzájem neznající se respondenty, vzpomínající na Sametovou revoluci. Každý z nich má své vzpomínky, po ústním předání a následném zpracování dat z terénu zjistím, že ač oba respondenti zažili Sametovou revoluci, vzpomínky a jejich pocity se ukotvily v paměti, avšak zcela rozdílně. Tímto bych chtěla poukázat, že rekonstrukce vzpomínek mohou být přesnější, spojí-li se dva a více pohledů na určité období. „Aby zůstala

⁷ Viz kapitola Kolektivní paměť a vztah k času a prostoru

paměť živá, musí odpovídat aktuálním potřebám dané společnosti, proto musí být obraz minulosti stále znovu skládán v souladu s prioritami, zájmy a požadavky přítomnosti“ (Marcel – Martin – Mucchielli in Maslowski a kol., 2015: 19).

Maurice Halbwachs rozlišuje paměť hned v několika rovinách: rodiny, sociálních tříd, globální společnosti a poslední zmíněnou rovinou je náboženské společenství (Maslowski, Šubrt, Lehmann 2015: 19-20).

2.4 Kolektivní a individuální paměť

Kolektivní paměť lze uchopit jako jakýsi produkt, který vzniká ve společenství lidí, utvářený komunikací v určité společenské skupině. Kolektivní paměť je závislá na kolektivu, oproti tomu individuální paměť si každý jedinec vytvoří při procesu začleňování se do společnosti a následným propojením s mnoha kolektivními paměťmi. Tímto procesem vznikají naše vzpomínky (paměť). „Halbwachs sice odlišuje individuální a kolektivní paměť, ovšem i individuální paměť je pro něj kulturním produktem, je strukturována pamětí kolektivní, která není pouze nějakým metaforickým označením, nýbrž živou realitou. Individuální, přísně vzato, jsou pouze vjemy“ (Maslowski, Šubrt, Lehmann 2015: 25). Každý jedinec tak vlastní několik kolektivních pamětí.

Kolektivní paměť se utváří v reakci na dané prostředí, ve kterém jedinec funguje; ať je to kolektivní paměť v rámci rodiny, pracovní pozice či sousedství. V každém z těchto zmíněných rámců si člověk utváří vlastní identitu, která mu napomáhá nejen zařadit se do sociálních rolí, ale napomáhá i k utváření si vlastních vzpomínek k prostředí, času a společnosti. Aby paměť fungovala, tak jak má, používá důležitý nástroj – jazyk. „Paměť žije a uchovává se v komunikaci; pokud se komunikace přeruší, resp. pokud zmizí anebo se změní referenční rámce komunikované skutečnosti, vede to k zapomnění. Vzpomínáme si jen na to,

o čem komunikujeme a co můžeme lokalizovat v referenčním rámci kolektivní paměti“
(Assmann, 2001: 37).

Assmann (2001) ve své knize *Kultura a paměť* zmiňuje, že vzpomínáme jen na to, o čem komunikujeme. Dle mého názoru se nám vzpomínky vybaví nejen za předpokladu komunikace, ale i za pomoci symbolů, které si každý jedinec přiřadí ke konkrétní věci (viz kapitola Kulturní paměť – paměť věcí). Dále si myslím, že ne všechny naše vzpomínky jsou ukotveny kolektivně, díky společnosti lidí, kteří nás obklopují, avšak tím nechci říci, že se to týká všech vzpomínek. Pouze poukazují na část vzpomínek, které se od kolektivního sdílení mohou odlišovat. Mezi tzv. individuální vzpomínky lze zařadit například pocity, zážitky, které jsme prožívali sami se sebou – myslím si, že zde hraje podstatnou roli faktor temperamentu a citového vnímání každého jedince. Od toho lze posuzovat vnímání a následné vzpomínky vztahující se k minulosti jedince. Maurice Halbwachs připouští, že existuje i individuální paměť (nazývá ji smyslová intuice; viz níže), avšak, jak jsem již zmínila, ta podle něho je tzv. kulturním produktem obsaženým v kolektivní paměti.

Pokud bych se měla vyjádřit ke kolektivním vzpomínkám, myslím si, že kolektivy nám mohou pomoci „oživit“ naše vzpomínky. Pokud se pokusíme vzpomenout si na naše dětství, tak ne všechno si jako jedinec dokážeme vybavit, proto chodíme za svými rodiči, prarodiči, příbuznými, aby nám prostřednictvím vlastního vyprávění buď náš obraz minulosti „oživili“ nebo do něho vnesli poznatky své. Maurice Halbwachs následující větami vysvětluje, proč jsou vzpomínky neustále kolektivní: „Naše vzpomínky zůstávají za každých okolností kolektivní a jsou nám připomínány ostatními, i když se týkají události, na nichž jsme se podíleli sami, nebo věcí, které jsme viděli pouze my. Je to tím, že ve skutečnosti nikdy nejsme sami. Vždy v sobě a s sebou neseme určitý počet různých lidí, a není proto bezpodmínečně nutné, abychom u vzpomínaných událostí byli fyzicky přítomni jako samostatné osoby“ (Halbwachs, 2009: 51).

Podle mého názoru kolektivní vzpomínky se vztahují na aktuální čas a místo, kde s jinou osobou sdílíme prožitky, které na vlastní kůži prožívá i jiná osoba než my sami (naše „ego“).

Jak říká Halbwachs (2009), uvnitř sebe neseme spousty lidí, kteří ovlivňují naše vzpomínky, proto tyto prožitky nazývá kolektivními vzpomínkami. Ze svého pohledu bych tyto prožitky nenazvala kolektivní nýbrž individuální.

M. Halbwachs uvádí příklad, kdy kráčí po Londýně „sám“, kdy pojem „sám“ označuje jeho osobu, fyzicky na konkrétním místě, avšak myšlenkami se přemísťuje do určité skupiny, které jsou s konkrétním místem spojeny. I přesto bych takovéto myšlení nenazvala jako kolektivní, ale jako individuální, protože v danou chvíli prožíváme pouze sami. Na místě jsme sami jako jedna konkrétní fyzická osoba a když vzpomínáme na lidi, kteří jsou symbolicky spjati s daným místem, stále přemýšlíme individuálně sami za sebe. Halbwachs ke vzpomínání píše: „[...] vzpomínat lze pouze za předpokladu, zaujmeme-li pohled jedné nebo více skupin a přináležíme-li do jednoho nebo více proudů kolektivního myšlení“ (Halbwachs, 2009: 63).

Položíme-li si otázku, jak je to se vzpomínkami, které vnímáme sami, lze říci o samotě, jedná se i v tomto momentě o paměť, která je ovlivňována ostatními lidmi? V tomto případě Halbwachs říká, že jestliže se naše vzpomínky nevztahují k žádné skupině, protože jsme je prožívali sami se sebou, tak připouští, že: „i kdyby to byl jev jen ojedinělý, či dokonce výjimečný, potvrzoval by, že kolektivní paměť nemůže vysvětlit povahu každé naší vzpomínky, a dokonce sama o sobě nevysvětluje vyvolání žádné z nich. [...] V základu každé vzpomínky by v takovém případě bylo čistě individuální vědomí, kterému bychom mohli říkat, pro odlišení od vnímání poznamenaných elementy sociálního myšlení, *smyslová*

*intuice*⁸“ (Halbwachs, 2009: 64). Maurice Halbwachs dále popisuje, jak a kdy se smyslová intuice projevuje: „Při prvním projevu *smyslové intuice* (a myšlenkových a citových aspektů s ní spojených) můžeme hledat příčiny jejího objevení v prostředí nebo v našem těle, které je s daným prostředím ve styku. Jakmile se ale promění smyslová intuice v obraz, od našeho těla se odpoutá. Od té chvíle není na místě hledat příčiny jejího znovuobjevení mimo ni samotnou“ (Halbwachs, 2009: 79). V následující citaci Halbwachs předkládá svůj názor, jak lze smyslovou intuici uchovat. „Přesněji řečeno, smyslová intuice může uchovat nějakou virtuální realitu pouze za předpokladu, že i my setrváme pod společným vlivem těchto prostředí, tedy že budeme nadále vystaveni stejným komplexním sociálním podmínkám, které daly této instituci vzniknout“ (Halbwachs, 2009: 80).

Le Goff ve své knize v knize *Paměť a dějiny*⁹ zmiňuje André Leroi-Gourhana, který rozděluje dějiny kolektivní paměti na několik období: do prvního období řadí ústní předávání, následuje předávání písemné, které obsahuje rejstříky a obsahy, třetím obdobím je fáze kancelářských strojů a posledním etapou je elektronické třídění (André Leroi-Gourhana in Le Goff 2007: 71).

Kolektivní paměť existovala již ve společnostech bez písma, kde se utvářela v souvislosti s následujícími okruhy: kolektivní identita skupiny, zakládající se na mýtech, další okruh se vztahoval na vládnoucí dynastie (vztah ke genealogii) a posledním okruhem je technické vědění silně ovlivněno náboženskou magií (Le Goff 2007: 74). Se zrodem písma

⁸ Odehrává se vždy v přítomnosti; „Smyslová intuice říkáme právě okamžikům nebo stavům, kdy se v našem vědomí zkříží nebo střetnou různé sociální proudy. Smyslová intuice se projevuje ve formě individuálních stavů, protože nikdy nemá přímou souvislost s jedním konkrétním prostředím, a proto je také vztahujeme k sobě samým“ (Halbwachs, 2009: 80).

⁹ (Le Goff 2007)

přichází silná proměna kolektivní paměti, která se začíná rozvíjet a plynout dvěma směry. Le Goff jako první typ zmiňuje uctívání památky, které mohou být zpřítomněny například prostřednictvím památníku. Druhým typem, který nám oživuje paměť, je dokument. Tento zdroj byl využíván nejen za účelem uchování paměti, sloužící napříč časem a prostorem pro mnohé generace, ale i jako přechod mezi sluchovou a zrakovou oblastí, která dokázala například upřesnit věty (Le Goff 2007: 74-75).

Halbwachs dále rozlišuje paměť osobní a kolektivní, mezi kterými je ostrý kontrast a nazývá je jako „vnitřní či niternou a vnější, respektive paměť osobní a paměť sociální. Ještě přesněji, vzhledem k tomu, co bylo řečeno, bychom mohli mluvit o paměti autobiografické a historické“ (Halbwachs, 2009: 95). Osobní paměť nám poskytuje souvislý a rozsáhlý obraz oproti tomu paměť sociální poukazuje na minulost schematicky a zkratkovitě (Halbwachs 2009: 95).

2.5 Figury vzpomínání

Jan Assmann ve své knize *Kultura a paměť* mimo jiné zmiňuje tzv. figury vzpomínání, které definuje, jako proces během kterého „myšlení může probíhat abstraktně, ale vzpomínání postupuje konkrétně. Ideje se musí nejdříve stát názornými, a teprve pak si mohou zjednat přístup do paměti jako předměty. Dochází přitom k neodlučnému propojení pojmu a obrazu. [...] ze vzájemné souhry pojmů a zkušenostních dat vzniká to, co nazýváme *figury vzpomínání*“ (Assmann, 2001: 38).

Assmann (2001) figury vzpomínání vymezuje do tří skupin; vztah k prostoru a času, vztah ke skupině a posledním rysem je rekonstruktivita. Oproti tomu Halbwachs (2009) zmiňuje vztah kolektivní paměti k času, prostoru a historii.

Vzpomínky je třeba i rekonstruovat; „rekonstrukce se musí odehrávat na základě sdílených informací a myšlenek, které se nacházejí zároveň v naší mysli a v myslích ostatních, protože mezi nimi opakovaně přecházejí“ (Halbwachs, 2009: 61). Rekonstruovat můžeme, jak naše vzpomínky, tak i obraz prostředí, ve kterém jsme kdysi byli. Může se totiž stát, že naše vzpomínky jsou natolik živé, že si vzpomeneme na různé věci mimo detailnějšího popisu prostředí, ve kterém se naše vzpomínka odehrála.

Le Goff sepsal pravidla pamatování do čtyř bodů: (Le Goff, 2007: 93).

1. „K věcem, na něž si chceme vzpomenout, je třeba přiřadit patřičné symboly. Paměť má tedy vztah k tělu“.
2. Věci, na něž si chceme vzpomenout, je následně nutno uvést do určitého pořádku, tak aby bylo z jednoho bodu, na něž si vzpomínáme, možno snadno přejít k bodu následujícímu. Paměť je tedy řád“.
3. „Nad věcmi, na něž si chceme vzpomenout, je dále třeba se pečlivě pozastavit a věnovat jim náležitým zájem. Paměť se tak vztahuje k pozornosti a záměru“.
4. „Nad tím, co si chceme vybavit, musíme také rozjímat. Proto Aristoteles říká, že „meditace uchovává paměť“, protože „zvyk je obdobou přirozenosti“.

2.5.1 Kolektivní paměť a její vztah k historii

Le Goff podotýká, že historie a paměť jsou dva odlišné pojmy, které jsou neustále zaměňovány. To, co historii a paměť spojuje, jsou koncepty vzpomínání, pamatování a anamnéza, ze kterých se pravděpodobně historie rozvinula. Postupem času se z historie přecházelo ke kolektivní paměti (Le Goff 2007: 108).

Jak jsem již zmínila výše, pojem historie a kolektivní paměť jsou dva odlišné pojmy a je třeba je rozlišovat. V souvislosti s etnickou pamětí Nadel rozlišuje dva druhy historie spjaté

s nigerským kmenem Nupe: „Jednak tu, kterou nazývá „objektivní“ a jež je „řadou faktů, které my, badatelé, popisujeme a stanovujeme v souladu s jistými *objektivními, všeobecně platnými* kritérii, jež se *týkají vztahů mezi těmito fakty a jejich poslušnosti*. A dále historii, kterou označuje jako „ideologickou“ a jež „tato fakta popisuje a uspořádává v souladu s určitými zavedenými tradicemi. Touto druhou historií je kolektivní paměť [...]“ (Le Goff, 2007: 72).

Kolektivní paměť se zkoumá v jejím dlouhodobém trvání, jako časové trvání lze označit oslavy, obrazy či gesta, nikoli však události, jako takové. Kolektivní paměť se podle Le Goffa (2007) dá chápat jako opak historického pohledu, který se předává mezi lidmi, kteří mají obavy z kolektivní amnézie (Le Goff 2007: 108). Le Goff ve své knize zmiňuje i Pierra Noru, který se také věnoval kolektivní paměti a cituje ho: „Pierre Nora podotýká, že kolektivní paměť, kterou definuje jako „to, co z minulosti zbývá v žitém čase skupin, nebo také to, co tyto skupiny z minulosti udělají“, se na první pohled může takřka doslovně uvést do protikladu k *paměti historické*, podobně jako se kdysi dávala do protikladu *paměť afektivní* a *paměť intelektuální*“ (Le Goff, 2007: 108).

Ke vztahu historie a kolektivní paměti se také vyjádřil Maurice Halbwachs, cituji: „Někdy se říká, že historii zajímá pouze minulost, a nikoli přítomnost. Ale skutečnou minulostí je pro ni pouze to, co leží mimo oblast, kam ještě zasahuje myšlení současných skupin. Vypadá to, jako by musela počkat, až staré skupiny zaniknou a jejich myšlení a paměť se vytratí, aby mohla fixovat obraz a poslušnost událostí, jež je pak jako jediná schopna uchovat“ (Halbwachs, 2009: 158). Na závěr bych citovala slova Le Goffa, který shrnul funkci a odraz kolektivní paměti vůči historii: „Kolektivní paměť přesahuje historii jako vědu a jako veřejný kult jednak v tom, že je pramenem této historie (a to pramenem proměnlivým), bohatým na archivy a dokumenty/monumenty, a dále v tom, že je zvučnou (a živoucí) ozvěnou historické práce“ (Le Goff, 2007: 110).

Zde jsem shrnula sociálně-vědní poznatky vztahující se ke kolektivní paměti a historii konkrétně přístupy Halbwachse, Norry a Le Goff, kteří poukázali na to, že pojem historie a kolektivní paměť navzájem spolupracují i přesto, že se jedná o odlišné pojmy, jdoucí jinými směry. Historie čerpá z objektivních a fyzických nálezů, oproti tomu kolektivní paměť se zaznamenává ve formě slovních pamětí, mýtů aj. To však neznamená, že kolektivní paměť nemůže být zdrojem cenných informací.

2.5.2 Kolektivní paměť a vztah k času a prostoru

Jan Assmann vysvětluje vztah k prostoru následujícími příklady: „Například kalendář svátků zrcadlí kolektivně prožívaný čas – ať už se podle příslušnosti k té či oné skupině jedná o čas občanský nebo církevní, rolnický nebo vojenský tomu odpovídající zakotvení vzpomínky nacházíme v prožívaném prostoru. Čím je dům pro rodinu, tím je vesnice a údolí pro rolnické, města pro občanské a kraj pro krajanské společenství: toto vše jsou prostorové rámce vzpomínky, které vzpomínka i v jejich nepřítomnosti (a právě během ní) uchovává jako „vlast“ (Assmann, 2001: 39). Jinými slovy každá společnost se zdržuje v daném místě, které jí poskytne identitu a body vzpomínání (Assmann 2001: 39), díky kterým dokáže zprostředkovat dostatečný obraz jejich společně prožité minulosti.

Maurice Halbwachs se o čase zmiňuje jako o sledu událostí, které se již staly. V našich vzpomínkách můžeme putovat časem a přenést se do oné doby, na kterou právě chceme vzpomínat. „A protože každá vzpomínka v sobě uchovává stopy doby, k níž se vztahuje, vynořila se možná právě jen díky tomu, že jsme zahlédli tyto stopy a pomysleli na dobu, kdy se událost odehrála“ (Halbwachs, 2009: 149). Pokud se přeneseme v čase, tak dalším faktorem je prostor. Prostorem se rozumí nejen oblast (místo), budovy, ale i předměty které nás obklopují či dříve obklopovaly. Místo a lidé navzájem reagují, tzv. se vytvářejí otisky.

„Avšak místo si uchovává otisk skupiny a naopak. Proto lze veškeré počínání skupiny vyjádřit v pojmech prostoru a jí obývané místo není ničím jiným než propojením všech pojmů“ (Halbwachs, 2009: 188).

Uvedla bych zde citaci od Maurice Halbwachse, který popisuje pocity člověka, který vzpomíná na svou minulost.

„Člověk, pro nějž tyto staré zdi, zchátralé domy, temné průchody a slepé uličky byly součástí jeho malého vesmíru a pro nějž se mnohé vzpomínky vázaly k těmto nyní navždy zmizelým obrazům, cítí, že část jeho samého zemřela spolu s věcmi a lituje, že nemohly trvat alespoň tak dlouho, kolik mu ještě zbývá ze života“ (Halbwachs, 2009: 193).

Názorný příkladem této citace mohou být vzpomínky respondentů, kterým se při pohledu na Třidu míru vybaví původní název Stalinova třída (Stalinka nebo ještě starší generace Wilsonova třída), a historické budovy, které v Pardubicích nadále stojí, avšak jejich prostory nyní obývají zcela jiné služby, než tomu bylo dříve. „Neexistuje tedy kolektivní paměť, která by nebyla ukotvena v prostorovém rámci. Avšak prostor sám je skutečnost, která trvá“ (Halbwachs, 2009: 200).

Následující citací Halbwachs vysvětluje, jak naše mysl zpracovává a rekonstruuje vzpomínky: „Mysl se vzpomínku pokouší najít a obnovit právě v čase, a to v čase dané skupiny, a čas je i její oporou. Čas hraje a může hrát tuto roli jedině tehdy, představujeme-li si jej jako kontinuální prostředí, které se nezměnilo a je stejné dnes jako včera, díky čemuž můžeme v dnešku najít včerejšek“ (Halbwachs, 2009: 172).

Pokud vše shrneme dohromady, paměť (vzpomínky) jsou vázány na čas a prostor, mají vztah k historii, rozdělují se na individuální a kolektivní paměť / osobní a sociální. Díky

těmto faktorům dokážeme převést mysl do daného časového období, tudíž již zmíněného času a prostoru, kde si vybavíme určitou vzpomínku. Tyto vzpomínky se rekonstruují na základě podnětů, jako například zasazení do ročního období, kolik nám bylo let (můžeme se přiblížit k roku, do kterého chce naše mysl proniknout), osoby se kterými jsme tehdy trávili čas a mnohé další symboly či podněty, které nás navedou na správnou linii. Pomocí vzpomínek se můžeme vrátit prakticky kamkoli, kam sahá naše individuální či kolektivní paměť. Stačí jediná zmínka např. na socialismus a lidé, kteří toto období zažili, si vybaví nespočet vzpomínek.

K času se váže pojem sociální prostor¹⁰. „Sociální prostor existuje tudíž nutně v čase. Kdyby se v jednom okamžiku objevil, ale vzápětí opět zanikl, nebyl by žádný důvod, aby se o něj společnost zajímala nebo aby se hovořilo o sociálním prostoru. Na druhou stranu kdyby neexistoval, není zde nic, o co by společnost mohla opřít svůj pocit identity“ (Halbwachs, 2009: 226).

2.5.3 Kolektivní paměť a vztah ke skupině

Následující citací Assmann vysvětluje, jak si skupina lidí utváří vzpomínky, které jsou kolektivní: „Společenská skupina, která ustavuje jako společenství vzpomínky, si uchovává svoji minulost především ze dvou hledisek: z hlediska svébytnosti a z hlediska trvání.

V obraze, který si o sobě sama vytváří, se zdůrazňuje odlišnost navenek, zatímco vnitřní rozdíly se naopak zastírají. Navíc si taková skupina vytváří „vědomí o své identitě v průběhu času“, takže fakta uchovávaná ve vzpomínce se obvykle vybírají a perspektivizují s ohledem na vztahy korespondence, podobnosti a kontinuity“ (Assmann, 2001: 40).

¹⁰ „Dynamická a v čase se měnící strukturovaná síť vztahů, pozic rolí člověka v prostředí kde žije“ (ABZ slovník cizích slov 2018).

2.5.4 Komunikativní paměť

Komunikativní paměť obsahuje vzpomínky k nedávné minulosti, kterou jsme prožili a vzpomínky, které sdílíme s našimi vrstevníky. Názorným příkladem může být generační paměť, která se historicky rozvíjí u dané skupiny lidí a postupem času s nimi zanikne a tzv. ustoupí nové paměti (Assmann 2001: 48).

Komunikativní paměť se může snadno zaměnit za pojem *orální historie*, o které jsem se již zmínila v samostatné kapitole – Orální historie. Avšak jak tvrdí J. Assmann „jedná se tu o dvě modalities vzpomínání, o dvě funkce vzpomínky a minulosti, dva „uses of the past“, které je nutno pečlivě odlišit, i když se v realitě dané historické kultury vždy v mnoha ohledech prostupují“ (Assmann, 2001: 49).

V následující tabulce jsem zřehlednila rozdíly mezi komunikativní pamětí a orální historií.

Orální historie	Komunikativní paměť
Individuální prožitky, umožňují projev skupinám lidí, kteří jsou opomíjeni a vztahuje se spíše k malým dějinám (Vaněk, Mücke a Pelikánová, 2007: 16).	Formuje se mezi skupinou lidí, kteří např. žili ve stejném období, a každý přidává své poznatky.
Orální historie je zkoumá individuálně (rozhovor s jedním respondentem na dané období, ve kterém žil).	Příkladem je generační paměť „tato paměť se historicky rozvíjí u určité skupiny, vzniká v čase a s časem také zaniká, anebo přesněji, zaniká se svými nositeli“ (Assmann: 48).
Sesbíraná data z výzkumu píší naše dějiny.	

2.6 Kulturní paměť

Pojem kulturní paměť vysvětlím následující citací od Assmanna, který kulturní paměť vysvětluje následujícím způsobem: „*Kulturní* paměť se zaměřuje na fixní body v minulosti. Ani v ní se nemůže uchovat minulost jako taková. Minulost se tu „sráží“ do symbolických figur, na nichž se zachytávají vzpomínky“ (Assmann, 2001: 50). Oněmi figurami jsou mýty a z náboženského hlediska například exodus, vyhnanství aj., které jsou na slavnostech

bohoslužeb osvětlovány. „Pro kulturní paměť je podstatná historie vzpomínky, nikoli historie faktická. Lze také říci, že v kulturní paměti se faktická historie mění v historii vzpomínanou, tedy v mýtus“ (Assmann, 2001: 50).

Tzv. vzpomínkové figury máme ztělesněny ve slavnostech, v podobě svátku. Mají konkrétní náboženský smysl a prostřednictvím svátku zpřítomníme minulost, na které se zakládá identita vzpomínajících skupin (Assmann 2001: 50).

Zde bych uvedla citaci, která vystihuje přetrvání vzpomínek mezi širokou veřejností. Tyto vzpomínky neztělesňujeme pouze v již uvedených slavnostech: „Přestože živé vzpomínky zanikají spolu s generacemi jejich aktérů, ozvěny dávných událostí přetrvávají a jsou nadále součástí vědomí dnešních lidí“ (Maslowski, Šubrt 2015: 8).

Assmann (2001: 23-25) v knize *Kultura a paměť* představuje Halbwachsovu kategorizaci paměti. Maurice Halbwachs rozdělil kulturní paměť do čtyř kategorií.

1. Mimetická paměť – „Tato oblast se vztahuje k jednání. Jednání se učíme napodobováním. Užité písemných pokynů k jednání, jako jsou návody k použití, kuchařky a stavební instrukce, představuje poměrně pozdní fázi, která se nikdy zcela neprosadila. Jednání nikdy nelze plně kodifikovat“.
2. Paměť věcí – „[...] člověk je odedávna obklopen věcmi, do nichž vkládá své představy o účelnosti, pohodlí a kráse, a v jistém smyslu tedy sebe sama. Věci mu tak jako v zrcadle ukazují určitý obraz jeho samotného, upomínají ho na něj, na jeho minulost, jeho počínání atd. Svět věcí, v němž žije, se vyznačuje určitým časovým indexem, který spolu s přítomností zároveň poukazuje na různé vrstvy minulosti“.

3. Jazyk a komunikace – „*Komunikativní paměť*“. Také jazyk a schopnost komunikovat s ostatními si člověk osvojuje nikoli zevnitř, z vlastních zdrojů, nýbrž pouze ve směně s ostatními, v kruhové anebo přiléhající souhře vnitřku a vnějšku“.
4. Přenos smyslu – „*Kulturní paměť*“. Kulturní paměť vytváří prostor, do kterého víceméně plynule přecházejí všechny tři výše uvedené oblasti. Když mimetické rutiny získají postavení „rituálů“, tj. navíc ke svému účelovému významu získají také smysluplnost, dojde k překroku z oblasti mimetické paměti jednání. Rituály náležejí do oblasti kulturní paměti, neboť představují určitou formu tradování a zpřítomnění kulturního smyslu“.
5. Jan Assmann tvrdí, aby kulturní paměti získala svou komplexitu, je zapotřebí písmo, „aby tato vnější oblast komunikace začala sebe samotnou chápat“.

Jan Assmann komunikativní a kulturní paměť znázornil a zpřehlednil v následujícím modelu, ve kterém můžeme vyčíst rozdíly mezi těmito dvěma druhy pamětí (Assmann, 2001: 53).

	<i>Komunikativní paměť</i>	<i>Kulturní paměť</i>
Obsah	Dějinné zkušenosti v rámci individuálních biografíí	Mytické pra-dějiny, události náležející do absolutní minulosti
Formy	Neformální, málo zformované, rozvíjející se přirozeně, vznikající každodenním stykem	Ustavené, vyšší stupeň zformovanosti, obřadná komunikace, svátek
Média	Živoucí vzpomínka v organické paměti, zkušenost a informace z doslechu	Ustálené objektivace, tradiční symbolická kodifikace/inscenace slovem, obrazem, tancem atd.
Časová struktura	80-100 let, časový horizont 3-4 generací, který se posouvá spolu s přítomností	Absolutní minulost, mytický pra-věk
Nositelé	Nespecifičtí, doboví svědci určitého vzpomínajícího společenství	Specializovaní nositelé tradice

2.7 Konektivní struktura

Ke kulturní paměti bych uvedla vztahující se pojem konektivní struktura, díky které Jan Assmann propojuje témata: vzpomínka, identita a kulturní návaznost. Říká, že: „každá kultura vytváří cosi, co lze nazvat konektivní strukturou. Ta nastoluje spoje a závazky, a to ve dvou dimenzích: ve společenské a časové dimenzi“ (Assmann, 2001: 20). Assmann dále zmiňuje: „Konektivní struktura ale také propojuje včerejšek s dneškem, neboť utváří formativní zkušenosti a vzpomínky a podržuje je přítomné, zavírá obrazy a historie pocházející z jiné doby do postupujícího horizontu přítomnosti a podněcuje tak naději a vzpomínku“ (Assmann, 2001: 20). V neposlední řadě konektivní struktura vytváří tzv. sdílený prostor, kterým Assmann nazývá zkušenosti a jednání (Assmann 2001: 20).

Jinak řečeno konektivní struktura nese prvky kultury a „konektivní struktura kultury je tudíž zdrojem určité společenské a dějinné spojitosti“ (Horský, Tuček, 2015: 120).

„Základním principem každé konektivní struktury je opakování. Tím se zaručí, aby linie jednání neubíhaly donekonečna, nýbrž uspořádávaly se do rozpoznatelných vzorců a byly identifikovatelné jako prvky určité sdílené „kultury“ (Assmann, 2001: 20).

3. Výzkumná část

3.1 Každodenní život v socialismu

Práce s pamětí druhých lidí není samo o sobě nic jednoduchého. Z teoretického hlediska víme, že každý člověk si své vzpomínky v průběhu života přetváří, ať již působením kolektivních pamětí nebo z důvodu nabytí vlastních životních zkušeností a tím změny pohledu na život. Z tohoto důvodu je možné, že některé interpretace respondentů nemusí být přesná, jelikož od komunismu oběhlo již několik let a původní živé vzpomínky mohou být již zkreslené.

Souhlasím s citací od Konopáska, ve které říká: „Minulost nemůže být zachycena ve své čisté formě, nýbrž je vždy viděna z perspektivy současnosti“ (Konopásek 1999: 88). Tato citace se ztotožňuje se způsobem vnímání mého výzkumu. Poukazuje na zachycení vzpomínek, avšak právě naše vzpomínky jsou zasaženy přítomností, ve které žijeme. Z tohoto důvodu ne vždy obraz naší minulost odpovídá našemu dřívějšímu „já“. Myslím si, že ne vždy si uvědomujeme, jak moc nás současnost ovlivňuje a nakolik nám změní názor, pohled na minulost a přetvoří naše vzpomínky.

Sám autor knihy *Otevřená minulost* zmiňuje, že minulost se přetváří „[...] procesem výběru toho, co má být zapamatováno, a hlavně toho, co má být zapomenuto“ (Konopásek 1999: 87). Jelikož paměť má jedinečnou schopnost, a to pamatovat si především hezké věci, to je i důvod, proč během několika sezení s mými respondenty jsem slyšela větu „Jó, to jsem býval/a ještě mladý/á a zdravý/á“. Člověk samozřejmě nezapomene na těžké chvíle svého života, ale snaží se tyto vzpomínky vytěsnit. Život v socialismu je právě jedna z životních etap lidí, o které je dobré mluvit a nevytěsňovat do pozadí. Lidé mladších generací by se měli dozvědět, co vše způsobil, zmařil či naopak, jak část obyvatel sjednotil.

V následující citaci autoři knihy *Mýty o socialistických časech* (Drda, Mlejnek, Škoda, 2010) popisují realitu všedního dne za dob socialismu. Moji respondenti se s většinou faktů v citaci ztotožňují:

„Posledních zhruba patnáct let Československé socialistické republiky [...] bývá velmi často popisováno jako období, v němž se společnost potýkala s určitými „nešvary“ – nedalo se svobodně jezdit na Západ, občas nebyly v obchodě banány a občas toaletní papír, špatně se sháněly věci ze Západu, potlačovaly se demonstrace a pár disidentů sedělo v base. Jinak se žilo víceméně normálně, pokud si tedy člověk zbytečně nevyskakoval a nedráždil úřady“ (Drda, Mlejnek, Škoda 2010: 7).

Každodenní život byl neustále ovlivňován nastoleným režimem. Nejenže se lidé báli veřejně mluvit o „protistátních“ záležitostech, aby je náhodou někdo neslyšel, nechybělo ale také pozorování a odposlouchávání Státní bezpečnosti (StB¹¹) nebo Veřejné bezpečnosti (VB¹²) na veřejných i soukromých prostorech. Namátkové kontroly a předkládání občanských průkazů bylo běžnou realitou všedního dne. Proto není divu, že občané bývalé Československé socialistické republiky byli rádi za každou chvíli strávenou se svou rodinou v klidném, nerušeném prostředí často na svých chatách nebo chalupách, či jen tak v přírodě.

Jak tedy vypadal každodenní život běžného občana v Československé socialistické republice? Na to jsem se zaměřila se svými informátory v následujících podkapitolách.

¹¹ Státní bezpečnost – „mezi lidmi vysoce obávaná tajná, neuniformovaná složka Sboru národní bezpečnosti, která vznikla již roku 1945, byla plně pod kontrolou KSČ a sloužila k ovládnutí a udržení mocenské pozice KSČ a k „zneškodňování“ lidí, kteří stáli nebo mohli stát proti KSČ“ (Pruša 2011: 489).

¹² Veřejná bezpečnost – policista; hovorově „esembák“

3.2.1 Práce

Podle výpovědí mých respondentů byla za komunismu práce všude, bylo ji dostatek a každý musel pracovat. Ani tak nezáleželo na tom, jaké má dotyčný člověk dosažené vzdělání. Od svých respondentů jsem se dozvěděla, že již na učilišti či střední škole měl student pracovní budoucnost jasnou. Věděli, kde budou po absolvování školy umístěni a jaká bude jejich pracovní náplň, avšak to neznamenalo, že např. vyučený zámečnický půjde na pracovní pozici zámečnicka¹³. „*Za minulého režimu nesměl nikdo na pracovišti zůstat sám, vždy tam muselo být víc lidí. Za každou minutu, co jsme přišli pozdě jsme tam museli být dýl o čtvrt hodiny. A když někdo nepřišel do práce bez omluvy, tak mu strhli 2 dny z dovolené*“ (František, 2017).

Následující citace poukáže na to, jak probíhal každodenní pracovní den:

„Když člověk vstoupil „do pracovního procesu“, musel si odkroutit svou pracovní dobu, i když vůbec neměl co dělat: ať už působil ve fabrice, nebo v nějakém úřadě, nepřetržitě se mu pletl do cesty všudypřítomný socialistický nepořádek a partajní požadavky. Rovněž byl nucen vykonávat různé brigády, respektovat pracovní soboty, účastnit se tzv. „Akcí Z“ (práce ve prospěch obce)“ (Drda, Mlejnek, Škoda 2010: 10).

Respondenti se shodli na faktu, že v socialismu se nemusel nikdo obávat, zdali uživí svoji rodinu, jelikož, jak jsem již zmínila výše, práce byla povinná a slovo „dostal jsem padáka“ nebylo na denním programu. Pan Jaromír vzpomíná s úsměvem na pracovní nasazení, které bylo zcela běžné v továrně, ve které pracoval celý život:

„*To říkal můj tatka jo, že alkohol na pracovišti za první republiky nebylo možný. Aby se někdo napil na pracovišti, tak letí na hodinu. Takže to bylo až, když nás Rusáci osvobodili v*

¹³ Prakticky mohl dělat i primáře ve zdejší nemocnici, stačilo, když byl činný ve straně a měl dobrý kádrový profil.

tom 45. roce no tak se zavedl, protože oni tam furt chlastali, tak se zavedl i k nám. Všechny svátky, narozeniny a to se tolerovalo, no nesměl nikdo padat na držku, a když padal, tak se někam uklidil, aby se vyspal. Samozřejmě, že jsme si občas museli máknout, abychom splnili nějaký ten roční plán, ale zkrátka na všechno bylo dost času“ (Jaromír, 2017). Oproti tomu paní Eva říká: „My jsme měli tvrdý šéfy, kde vládla tvrdá ruka, a my jsme makali. Ale někdy se našla chvílka na srandy, vypili jsme flašku alkoholu a naplnili jsme ji barvičkama a dali zpět do lednice“ (Eva, 2017).

Avšak do práce se muselo chodit včas, a jak tvrdí respondenti, pokud někdo zaspal nebo ať jeho důvod pozdního příchodu byl jakýkoli, tak se načítal čas navíc strávený v práci. Před příchodem a odchodem z práce si každý pracovník musel označit svou kartu tzv. píchačkou a tím se mu počítaly odpracované hodiny. „Za každou minutu, co jsme přišli pozdě jsme tam museli být dýl o čtvrt hodiny. A když někdo nepřišel do práce bez omluvy tak mu strhli 2 dny z dovolený“ (František, 2017).

V dnešní době by se umělá zaměstnanost hledala již stěží, avšak v socialismu byla na každém kroku. Znamenalo to, že aby každý jedinec měl práci, tak vznikala nepotřebná pracovní místa. Například dělníci v továrnách vyráběli náhradní díly i za cenu toho, že se vědělo, že budou na konci směny vyhozeny. „Nebo i za cenu, že se to mohlo udělat mnohem rychleji a líp“ (Jaromír, 2017). Jednu konkrétní pracovní náplň dělalo více lidí najednou.

Po pádu komunismu se začal snižovat pracovní stav na pracovištích a nikdo si neuměl představit, jak se veškerá práce bude stíhat.

„Vyrábělo se na sklad, aby měli všichni co dělat, protože zaměstnanost musela být. U nás v technický kanceláři bylo asi dvanáct lidí a ani jsme nevěděli, kdo co dělá. A když přišla tahle doba a převzalo to s.r.o. tak přišli do týhle technický kanceláře no, a z dvanácti nás

zůstalo osm a my se báli, jak to bude dál, abysme to všechno stihli. Jenomže se nedělo nic a podnik jel normálně dál“ (Jaromír, 2017).

Avšak nejen pracovníci nasazení navíc, si svou pracovní dobu v práci odseděli. Není se tedy čemu divit, že na pracovištích lidé vymýšleli různé „akce“¹⁴, kterými si krátili pracovní dobu. Respondenti se shodli v tvrzení, že socialismus zakazoval pokroky. Toto se podle nich odráželo na stavu pracovních sil. Tzv. „stop pokrokům“ budoval umělou zaměstnanost. Zajímavý názor respondentů pro mě byl ten, že lidská síla ve většině továren během „tvrdého“ socialismu nebyla nahrazena stroji, jelikož pokud by pracovní sílu nahradily stroje, co by potom lidé dělali?

3.2.2 Svátky

Československá socialistická republika (ČSSR) jakožto země spadající pod vliv SSSR, přebírala mnoho svátků, mezi které patřila i Velká říjnová socialistická revoluce (VŘSR). Touto revolucí započala občanská válka a následné vytvoření Svazu sovětských socialistických republik (SSSR). Jednalo se o revoluci, která proběhla v Rusku a dle Juliánského kalendáře připadající na 25. 10. 1917, avšak tento svátek se oslavoval 7. listopadu, podle Gregoriánského kalendáře.

Dle výpovědí respondentů, se v tento svátek průvod zahajoval večer a účast nebyla povinná, oproti průvodu na 1. máje. Během oslav VŘSR se do průvodu vybírali konkrétní lidé, kteří nesli transparenty.

Za socialismu se oslavoval Svátek práce, následující citací přiblížím, co Svátek práce byl.

„První máj se už přes sto let po celém světě slaví jako Svátek práce. U nás jej však dokonale zprofanoval komunistický režim, který se světu i sám sobě

¹⁴ Respondentka Eva vzpomíná, jak pracovníci (Sdružení pro odbyt dehtových barviv) vyměnili obsah lihoviny za barvu; respondent Jaromír a František se shodli na tom, že do práce se těšili a přemýšleli, co komu a jak nastraží

prezentoval jako systém, kde vládou pracující. Skutečnost však byla podstatně jiná a historii komunismu občas provázely i dělnické vzpoury. Takzvaný svátek práce tvořil vždy vrchol komunistického kulturního kalendáře. Ve všech zemích sovětského impéria se toho dne povinně mohutně slavilo“ (Škoda, 2010: 23).

Mezi povinně oslavující svátek patřil první máj neboli Svátek práce. Jednalo se o povinné průvody, kterých se museli účastnit všichni; žáci, studenti, pracující lidé. Každý vedoucí či učitel evidoval, kdo ponese transparenty (lidé, kteří nesli transparenty se museli prostřídat, neexistovalo, že by transparent nesl stejný člověk jako minulý rok), vlajku či portréty v životní velikosti představitelů Sovětského svazu, ostatní obdrželi mávátka. Dalším úkolem učitelů a vedoucích bylo zapisovat účast, kdo se pochodu zúčastnil a kdo ne. Pan František vzpomíná na dostupnost cizokrajného ovoce na prvního máje: „*Na prvního máje bylo dostupný cizokrajný ovoce, tak jsem tam šel, vzal si ovoce a šel domů*“ (František, 2017).

Během tohoto svátku se obrovským lákadlem staly stánky, ve kterých se v tento den prodávalo cizokrajné ovoce, které bylo dostupné jen párkrát do roka a to v omezeném množství. Respondenti vzpomínají na tvořící se fronty a čekání na cizokrajné ovoce, které bylo dostupné jen párkrát do roka a to především jen na Vánoce a na 1. máje. V průvodu se tak sešli „*dělníci, rolníci, umělci, studenti, pionýři, svazáci, ruku v ruce, všichni v jednom průvodu*“ (Šebo, 2012: 157). „*Za socialismu, když vezmu Vánoce roku 1970 jsem byla v šoku, protože laborky a všechno se ten poslední den před Vánocema vůbec nepracovalo. Daly se filtrační papíry, prostřelo se, připravilo se, a prostě se hodovalo. Ředitel chodil a gratuloval. Z toho jsem byla v šoku. Ještě tam byl čistej alkohol, ale ten byl přísně evidovanej. No říkalo se tomu takzvaněj šedivec a muselo se to odepsat na něco. Vypili jsme flašku alkoholu a naplnili jsme ji barvičkama a dali zpět do lednice*“ (Eva, 2017).

Mezi převzaté svátky také patřila oslava Dědy Mráze. Pan Jaromír vzpomíná na slova prezidenta Antonína Zápotockého, který v rozhlasovém vysílání sdělil národu, že Ježíšek už zestárl, narostly mu vousy a stal se z něho Děda Mráz. Takže dárky začne nosit Děda Mráz.

Mezinárodní den žen (MDŽ) v socialistických dobách byl oblíbeným svátkem připisován na 8. března. Slavit se začalo již během pracovní doby, kdy ženy dostávaly květinu, především karafiát. Na stolech nechyběly chlebičky a alkohol. Paní Eva zavzpomínala, jak právě oni stavili MDŽ: *„MDŽ, tam se všichni zlili. Pak se chodilo na hrad (k řediteli), dokonce koupil i zákusky“* (Eva, 2017).

„8. března MDŽ, tak to ženský nemusely dělat a vedoucí nosili flašky a chlatali. No to bylo rodeo. MDŽ říkali, že byl svátek žen, ale podle mě to byl svátek mužů [smích], protože to se mohlo pít veřejně všude, no to bylo nádherný“ (Jaromír, 2017).

Respondenti se shodli na tvrzení, že většina svátku, které se slavily za dob socialismu, byly orientované a převzaté ze sovětského svazu.

3.2.3 Dovolená

Na dovolenou do zahraničí se jezdilo zřídka, a to především k Baltu do Německé demokratické republiky (NDR), nebo Balatonu v Maďarské lidové republiky (MLR). Za teplem k moři se mohlo vycestovat do Bulharska nebo Rumunska. Jugoslávie to už byla luxusnější záležitost, na to již bylo potřeba obdržet vízum. Dále nesměl chybět devizový příslib¹⁵, který byl potřeba do nesocialistických zemí. U zaměstnaných osob byl schvalován zaměstnavatelem a u studentů schválen školní institucí, do které dítě chodilo. Když měl dotyčný člověk vyřízenou veškerou dokumentaci s potvrzením na povolený výjezd, tak dalším obávaným bodem byla kontrola na hranicích. *„Dovolená*

¹⁵ „Systém přidělování velmi omezeného množství zahraniční měny“ (Pruša 2011: 88).

k Baltu nebo Balatonu byla časově omezena. Byl jasně daný čas příjezdu na hranice“
(František, 2017).

Na cestu tam i zpět bylo dáno, co se může/nemůže vyvést a přivést. Proto již zmíněné hraniční kontroly byly velmi obávaným místem, jelikož lidé s sebou většinou měli vyšší finanční obnos, než byl povolený a to z důvodu, aby na dovolené vůbec s financemi vystačili. Pokud kontrola zjistila, že občané Československa nedodrželi jasně dané předpisy pro vycestování, následovala kompletní kontrola automobilu (rozebrání do posledního šroubku) a prohlídka jak veškerých osobních věcí, tak i prohlídka tělesná. Následovalo zatčení a vrácení zpět do republiky k výslechu.

„Pokud někdo měl imigranta v rodině, tak rodina neměla možnost vycestovat“

(Jaromír, 2017). Respondentka Eva vzpomíná, jak v Maďarsku obdivovaly trhy a bylo zapotřebí cestovní doložky.

„Co se týče dovolený, to byla hrůza. Měli jsme jen čtrnáct dní dovolený. V létě byla celozávodní dovolená, každé rok, aby se na těch provozech, kde se dělalo nepřetržitě např. v Galvanice, v lisovnách na montážích atd., tak by se udělala nutná údržba, která byla potřeba. Většinou bejvala poslední týden v červenci a pak první týden v srpnu. Takže, kdo měl čtrnáct dní, tak neměl jiný nárok si vybrat, kdo neměl předem danou dovolenou od ROH¹⁶, tak ti to nepovolili“ (Jaromír, 2017).

3.2.4 Brigády

Brigády byly povinné. Někdo se těšil, že zažije srandu a jiní se těšili alespoň z malého přivýdělku, který z brigády obdrží. Brigády byly velmi rozmanité, ať se již jednalo o práci na poli při chmelovém nebo žňovém období, tak i sběru brambor, cibule a řepy. Výpomoc byla potřeba nejen v zemědělství, ale i při zvelebování obydlí částí měst a vesnic.

¹⁶ Revoluční odborové hnutí

Brigády lze rozdělit do tří skupin; 1. skupinou byla brigáda vykonávaná studenty, ti jezdili např. na chmelové, bramborové nebo i žňové brigády. Do 2. skupiny spadli pracující lidé, kteří brigády vykonávali ve své pracovní době; každá továrna měla vlastní patronátní závod, kam pracovníci jezdili na výpomoc. A poslední 3. skupinou byla brigáda vykonávaná ve volném čase, mezi které například patřila tzv. akce „Z“.

„Oficiální hesla na podporu akce „Z“:

- Občané, budujte nové, krásnější, socialistické Karlovy Vary!
- Ať i Ty můžeš hrdě říci svému synovi, že jsi budoval Karlovy Vary!“

(Pruša 2011: 18).

„Akce „Z“; takto byla označována dobrovolně povinná brigádnická činnost, které se mělo zúčastnit co nejvíce občanů. Název akce „Z“ vznikl ze spojení „akce pro zvelebování“.

Například obyvatelé jedné vesnice, městečka nebo čtvrti museli dobrovolně povinně odpracovat určitý počet hodin na veřejně prospěšných stavbách. Často bylo účastí v akci „Z“ podmiňováno získání nějakých nedostatkových služeb – například přijetí dětí do školky apod. [...] Akce „Z“ byly organizovány od roku 1959 až do listopadu 1989. V našich městech i vesnicích jsou stále vidět některé jejich výsledky. Mezi tradiční činnosti v rámci akcí „Z“ patřil například úklid sídlišť a veřejné zeleně, stavba kanalizace na menších městech nebo stavba prodejen a mateřských školek“ (Pruša 2011: 18).

V 70. – 80. letech se ve družstvech a státních podnicích brigády označovaly jako brigáda socialistické práce (BSP), jejímž cílem bylo zkvalitnit práci a snížit náklady podniku. Podniky mezi sebou „závodily“, kdo nasbírá více papíru a podobně.

Paní Eva své vzpomínky na BSP vylíčila tímto způsobem: „*Soudružky, co dělaly vzorkovnice, tak to byly samý báby samý kovaný, manželky papalášů a byla BSP, tak ty se tam*

tak nalily, lítaly tam v kombiné, tak se musel zavolat tzv. pánskej koči. Tak je museli pochyťat a rozvíst soudružky domů“ (Eva: 2017).

„No jó to bylo dobrý. Na brigády se jezdilo. Každá fabrika měla patrona (patronátní závod), jako třeba JZD¹⁷, Hostovice. Když byly zabijačky, tak vedoucí pracovníci byli pozváni do Hostovic na zabijačku. Na brigády se muselo chodit povinně a většinou chodili administrativní pracovníci nebo THP (technicko-hospodářský pracovníci) jako dělníci ti nechodili. Chodili jsme na cibuli na brambory, řepu a na žně“ (Jaromír, 2017).

3.2.5 Volíme kandidáty národní fronty

V Československé socialistické republice se volili kandidáti Národní fronty (Národní fronta Čechů a Slováků). Národní fronta (NF) byla založena v roce 1945, jejím úkolem bylo sdružovat politické strany, které obdržely povolení vstoupit do této organizace.

Během státního převratu v roce 1948, došlo ke změně, „když 20. února 1948 podali ministři tří stran demisi, komunistické vedení jejich krok nepřekvapilo“ (Kaplan, 2012: 32). Národní fronta „plnila však významnější roli – stala se politickou základnou pro přechod od mocenského monopolu Národní fronty k monopolu komunistické strany. Toto využití či zneužití Národní fronty se uskutečňovatelům únorového státního převratu hodilo, vyvolávalo totiž falešný dojem o kontinuitě politického a hospodářského vývoje zahájeného v roce 1945“ (Kaplan, 2012: 32). Národní fronta se ocitla mimo dosavadní vedení a tímto se „komunistické vedení vůči Národní frontě uplatnilo v plném a největším rozsahu principy své vedoucí role, kterou si zajišťovalo nejen rozhodující většinou komunistů ve všech jejích orgánech, ale i tím, že v politických funkcích v jejím aparátu mohli pracovat výlučně komunisté“ (Kaplan, 2012: 205).

¹⁷ Jednotné zemědělské družstvo

Po tzv. Vítězném únoru roku 1948 získala strana KSČ plnou politickou kontrolu v Československé socialistické republice. Socialistický režim začal používat zastrašovací metody formou násilí páchaných na lidech, kteří by chtěli proti režimu vystoupit. To mělo za následek zmírnění veřejného odporu k nastolenému režimu a útlum demonstrací.

Při následujících volbách bylo možné do urny vhodit hlasovací lístek kandidátů z Národní fronty, která se skládala převážně z komunistů nebo vhodit bílý lístek, který vyjadřoval nesouhlas.

Následující citací přiblížím, jak takové volby fungovaly:

„Volby se konaly „socialisticky“. Byla jedna společná kandidátka Národní fronty. Takže volič se mohl rozhodnout, jen jestli půjde volit v sobotu nebo v neděli. Protože ve volebních místnostech nebyly zástěny, byl problém vhodit i obálku bez hlasovacího lístku, tak 89 % voličů dalo hlas jednotné kandidátce. V pozdějších volbách padly „rekordy“ 95 až 98 %. V jednom volebním obvodě v Bošáci to bylo až 196 %. Při sčítání hlasů se volební komise posilněná domácí slivovicí zmýlila a hlasy omylem sečetla dvakrát. Při prvním sčítání to bylo 98 %, při druhém taky, dohromady tedy 196 %“ (Šebo, 2012: 143).

Volby nechyběly ani v dělnickém výboru, kde probíhaly anonymně, a kandidáti se psali na papír. Dokonce i při těchto volbách bylo běžné, že hlavní, zvolenou funkci vykonával člověk, který byl členem komunistické strany. Při rozhovoru s Jaromírem jsem se dozvěděla, jak právě u nich v továrně fungovalo zvolení kandidáta do dělnického výboru a vzpomíná na jejich první „revoluci“.

„Volíme kandidáty Národní fronty, když se volilo na vojně, tak se volilo manifestačně. A v práci velkou roli hráli komunisti. Asi 2 roky před 89. rokem nás už komunisti srali, všude museli bejt a tak říkám, hele kluci něco s tím musíme udělat. Tak když byly volby do

dělnického výboru, takže každý napsal svého kandidáta. Volby byly tajný a jméno se psalo na papírek a chodilo se po odděleních. A já říkám, hele kluci, ty se znáš s támhleťma v nástrojárně a ty zase s těma v předvýrobně, hele kluci, zkrátka, žádnéj komunista nepude do dělnického výboru! Ani jeden komunista! Ale předseda musel bejt komunista vždycky. No a teď ty volby, žádnéj komunista nebo jako byl tam nějakaj komunista, protože všem jsme to říct nemohli, aby je nevolil. Pak jsem jen slyšeli: „Co co co to je? Jak je to možný?“ A že by se měla volba opakovat, tak tohle byla taková naše první revoluce [smích] to bylo dobrý“ (Jaromír, 2017).

3.2 Sametová revoluce

Socialismus jako pevný komunistický režim v Československu vládl od roku 1948 a pád zaznamenal až v roce 1989 tzv. Sametovou revolucí. „Sametová revoluce v listopadu 1989, která definitivně skoncovala s komunistickou vládou v Československu, se podstatně lišila od způsobů, jakými byl komunistický režim svržen v jiných evropských zemích“ (Holý, 2001: 9). Ve východní Evropě na sklonku osmdesátých let, sílily protikomunistické nálady. Můžeme zmínit Rumunsko, Polsko nebo Maďarsko. Bylo tedy jen otázkou času, kdy i v tehdejší Československu padne železná opona a každým dnem lidé více volali a doufali v přicházející demokracii.

„Sametová revoluce¹⁸ byla zahájena režimem schválenou manifestací k Mezinárodnímu dni studentů. Tato oficiální akce však rychle přerostla v protirežimní demonstraci, která vyvrcholila střetem účastníků s Pohotovostním plukem Veřejné bezpečnosti (VB) na Národní třídě“ (Pruša, 2011: 419). Ke studentům, kteří započali demonstrace, se přidali i ostatní lidé, kteří s nastoleným režimem nesouhlasili. Protesty trvaly další dva týdny, především ve

¹⁸ „Revoluce roku 1989 je označována za „sametovou“ pro svůj nenásilný charakter. Kromě 17. listopadu 1989, kdy byli v závěru demonstrace účastníci rozehnáni Veřejnou bezpečností, byla Sametová revoluce provedena bez násilí a nepřišel při ní nikdo o život“ (Pruša, 2011: 419).

velkých městech, v Praze a Bratislavě, z mých respondentů se veřejných demonstrací účastnil pouze Jaromír.

Můj výzkum potvrzuje to, co píše o vnímání komunismu „obyčejnými“ lidmi Pruša: „Lidem, kterým nechyběly osobní svobody a ani možnost nezávislé obživy, směnitelných peněz, suverénní vlasti a další možnosti nabízené demokracií, systém reálného socialismu často vyhovoval více než svobodná společnost“ (Pruša, 2011: 643). To je i důvod, proč z úst některých bývalých občanů Československé socialistické republiky slyšíme slova „*to by se za socialismu nikdy nestalo!*“, „*za komunistů jsme se měli líp, než teď*“.

Paní Eva a František se shodli na názoru, že začínající revoluci a změny v bývalém ČSSR nijak nezaznamenali a jejich život se ubíral stále stejným směrem. Podle nich ten, kdo režimu neškodil, tak toho nechali komunisté být. Oproti tomu pan Jaromír revoluci očekával každým dnem a byl zvědavý, jak vše dopadne a doufal, že tentokrát nepůjde o plané naděje, jako v případě roku 1968, kdy sice došlo částečně k uvolnění totalitního sevření, ale jen na pár měsíců.

Vrchol Sametové revoluce nastal, když Federální shromáždění zvolilo Václava Havla prezidentem ČSSR. Prezident Gustav Husák abdikoval (Pruša: 2001: 419). Ukončením sametové revoluce (17. 11. – 29. 12. 1989) nastal zlom, který se zapsal do dějin Československé republiky. Po veškerých demonstracích komunistická strana (KSČ) odešla do ústraní a tímto započala nová éra parlamentní demokratické společnosti. Veškerou iniciativu převzal Václav Havel jakožto silná demokratická osobnost a nový prezident Československé republiky (ČSR).

Jiří Pruša zmiňuje důvody změn v bývalém ČSSR: „Změny v ČSSR byly umožněny především ztrátou vojenské a ekonomické síly Sovětského svazu a navazující změnou politiky SSSR vyhlášenou Gorbačovem, který odmítl pokračovat v Brežněvově doktríně a podporovat

totalitní formu socialismu ve všech zemích socialistického tábora (ZST)“ (Pruša, 2011: 419).

Následoval přechod od komunismu k demokratické společnosti, která přinesla řadu změn, začaly se otevírat hranice, které dosud byly přísně hlídané, obchody se začaly zaplňovat zbožím, které dříve bylo dostupné jen v zahraničí nebo v Tuzexu.¹⁹ Lidé však nepocítovali jen tyto změny. V následující citaci je zmíněno, jak lidé mezi sebou probírali aktuální dění: „Období následující po pádu komunistického systému a předcházející rozdělení Československa bylo silně politicky zatíženo a prakticky všichni Češi tak či onak participovali na různých diskurzech, které doba přinesla. Lidé hovořili o nedostacích komunistické minulosti a o pádu komunistické vlády, diskutovali o procesu privatizace, o posledních výsledcích vyjednávání mezi českými a slovenskými politiky [...]. Četli noviny, dívali se na televizi a poslouchali rozhlas a komentovali, to co viděli, slyšeli a četli“ (Holý, 2001: 20).

Pan Jaromír vzpomíná na první měsíce po revoluci, jaký to byl pro něho tehdy šok: „*Věděl jsem, že bude změna, ale že až takhle velká, to jsem teda nečekal. To jsme všichni čuměli.*“ (Jaromír, 2017). Zajímavé je, že přestože před rokem 1989 nebylo spousta zboží k dostání, tak se respondenti shodli na tvrzení, že tehdejší zboží a suroviny, byly ve větší kvalitě, než co obchody distribuují dnes.

¹⁹ Jednalo se o obchody, ve kterých se platilo valuty nebo tuzexovými poukázky nazývané jako bony

3.3 Závěr

Těmito kapitolami jsem analyzovala interpretace života běžných občanů bývalé Československé socialistické republiky. Některé části se respondentům neříkaly snadno, ale na druhou stranu u některých kapitol zavzpomínali na své mládí a v té době pobuřující kroky, které se nebáli udělat. Některé výroky je rozesmály a jiné jim připomněly nelehké okamžiky života.

Následující citací nastíním život v socialismu pohledem autorů knihy *Mýty o socialistických časech* (Drda, Mlejnek, Škoda, 2010).

„Ne každý občan ČSSR chodil na prvomájové průvody, ne každý vstoupil do Svazu socialistické mládeže (SSM), aby se dostal na vysokou školu, ne každý měl samé špatné pedagogy. Ale současně platí, že nikdo docela neunikl. Nad každým měli dohled kádrováci²⁰, každý žil ve zdevastovaném životním prostředí, každému hrozila kriminalizace, pokud nechodil do práce“ (Drda, Mlejnek, Škoda 2010: 7-8).

Cílem této práce bylo zachytit obraz paměti seniorů a způsob jejich interpretace života v socialismu před rokem 1989. Práce je zasazena do konceptu paměti, kterému se především věnovali Maurice Halbwachs a Jan Assmann. Tito autoři rozdělují paměť na kolektivní a individuální. V teoretické části jsme se mohli dozvědět, že práce s pamětí není nic jednoduchého, jelikož jedinec je ovlivňován kolektivem, ve kterém působí. Ke správné funkci naší paměti vděčíme sociálním rámcům, díky kterým naše vzpomínky fungují tak, jak mají. Do výzkumu jsem zařadila kapitoly věnující se každodennímu životu v socialismu, do kterého

²⁰ Kádrováci- „ve všech podnicích, společenských a státních organizacích, v armádě, zkrátka všude. Kádrová oddělení vedla evidenci všech pracovníků a zakládala materiály o nich“ (Šebo, 2012: 253).

spadá: práce, svátky, dovolená, brigády a volby kandidátů do Národní fronty. Poslední kapitolu jsem věnovala Sametové revoluci.

Hlavním výzkumným cílem byla otázka: Jaký obraz vytváří paměť seniorů? Vedlejšími otázkami byly: Jaký pohled si vytváří senioři o socialismu/komunismu? Jakým způsobem senioři interpretují:

- Socialismus/komunismus jako politický systém?
- Svůj život za socialismu/komunismu?

Během celého výzkumu jsem využívala biografickou metodu a orální historii, obě metody se řadí mezi kvalitativní. Díky těmto metodám a sdílným respondentům jsem mohla nahlédnout do jejich života v socialismu. Vybraní respondenti dostali možnost sdílet své vzpomínky a předat je dalším generacím. Díky vzpomínkám a ochotě respondentů jsem se dozvěděla spoustu užitečných informací a zajímavostí, které jsem s jejich svolením zde interpretovala.

Do výzkumu jsem vstoupila s mnoha otázkami a během psaní jsem netušila, jak výzkum dopadne a jaké výsledky ukáže. Musím však říci, že výsledek celého výzkumu mě mile překvapil a obohatil o zajímavé informace týkající se života v socialismu.

Výzkum byl realizován v Pardubicích se třemi respondenty. Během výzkumu jsem se dozvěděla a shrnula následující informace:

Respondenti se shodli v několika tvrzeních. Prvním z nich je, že lidé se k sobě chovali lépe, byli ochotnější a obětavější. Na pracovišti si pomáhali a nepřemýšleli nad tím, jak svého kolegu/kolegyni shodit. Zadruhé - nikdo si nic nezáviděl, jelikož všichni měli přibližně všeho stejně; ať se to týkalo oblečení, nábytku, životní úrovně, peněžního ohodnocení a mnoho

dalšího. Za třetí, v pracovní době se našel čas na legraci. V neposlední řadě socialismus charakterizovalo, že se pracovalo především rukama (maximální využití lidské síly). Dle respondentů to bylo z prostého důvodu, byl tzv. „stop pokrokům“, aby lidskou sílu nenahrazovaly stroje, tím by spousta lidí ztratila svou práci. Z perspektivy dnešní doby si můžeme mizející povolání alespoň připomenout; spojový manipulát, dráteníci, sodovkáři, kožkaři, závoráři, soudci z lidu aj.

Výpovědi mých respondentů se také shodly na následujících bodech: za socialismu byly sociální jistoty, práce byla povinná, tudíž byla finanční jistota. Každý měl kde bydlet, byty či domy se dědily nebo byt lidé dostali od továrny, ve které pracovali. Pan František vyzdvihuje maximální péči o lidi. Dozvěděla jsem se, že všichni tři respondenti byli spokojeni, i přesto, že byla nesvoboda slova, nemožnost vycestovat do zahraničí, tehdy to brali jako prostý fakt. Pan Jaromír však podotkl, že s komunistickým režimem, jako takovým spokojen nebyl.

Od respondentů jsem se dozvěděla, že bývalý politický systém měl svá striktní pravidla. StB dohlížela na lidi, zda-li nedělají něco, co systém zakazuje. Člověk měl klidnější život, pokud vstoupil do KSČ. Vstupem do komunistické strany si člověk zajistil např. možnost vystudovat vysokou školu, jinak to bylo téměř nemožné. Taktéž bylo zapotřebí mít dobrý kádrový profil, ve kterém byly veškeré shromážděné informace o daném člověku a jeho rodině. Na druhou stranu je třeba zmínit výpovědi respondentů, že komunistický režim znárodnil a zabavil veškeré firmy, výroby a podniky soukromým vlastníkům. Takto zaniklo mnoho drobných i větších živnostníků a trpěla ekonomika republiky. Po Sametové revoluci řada nemovitostí a firem byla navrácena svému původnímu majiteli.

Ať již doba byla jakákoliv, je třeba si uvědomit, že lidé kteří žili za dob socialismu a zažili různé fáze této doby, byli mladí a jistá idealizace se může v jejich vyprávění objevit. Z mého pohledu se respondenti i s některými negativy socialismu vyrovnali a říkali, že jim

nevadilo, že se nepodívali do cizí země, stejně podle svého tvrzení by na tyto cesty neměli peníze. Respondenti si zvykli i na to, že panovala nesvoboda slova, ne každý si mohl pořídit automobil. V obchodech nebylo prakticky co nakoupit. Například v masně se čekaly dlouhé fronty i přesto, že neměli jistotu, že na ně nějaké maso zbyde. Co by se však stalo, kdybychom se jednoho dne probudili, a zjistili, že jsme zpět v socialismu? Jak by lidé, kteří ho již jednou zažili, reagovali, kdyby se minulý režim vrátil v plné své síle?

Bibliografie

ABZ slovník cizích slov 2018. Dostupné z: <http://slovník-cizich-slov.abz.cz/web.php/slovo/socialni-prostor>

Assmann, J. 2001. *Kultura a paměť*. Praha: Prostor.

Cejpová, I. 2017. „Orální historie – minulost, současnost a budoucnost kvalitativní vědecké metody“. *Kulturní studia* 1/2017. Dostupné na: <http://kulturnistudia.cz/2017-1/2017-1-cejpova.pdf>

Drda, A., Mlejnek, J., Škoda, S. 2010. *Mýty o socialistických časech*. Člověk v tísní, o. p. s.

Halbwachs, M. 2009. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Holý, L. 2001. *Malý český člověk a velký český národ*. Praha: Sociologické nakladatelství.

Horský, Jan, Tuček, Jan in Maslowski, Nicolas, Šubrt, Jiří a kol. 2015. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum.

Kaplan, K. 2012. *Národní fronta 1948 – 1960*. Praha: Nakladatelství Academia

Konopásek, Z. 1999. *Otevřená minulost*. Praha: Karolinum.

Le Goff, J. 2007. *Paměť a dějiny*. Argo.

Lehmann, Štěpánka in Maslowski, Nicolas, Šubrt, Jiří a kol. 2015. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum.

Maslowski, Nicolas, Šubrt, Jiří a kol. 2015. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum.

Maur, Eduard in Maslowski, Nicolas, Šubrt, Jiří a kol. 2015. *Kolektivní paměť. K teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum.

Otahal, M., Vaněk, M., 1999. *Sto studentských revolucí*. Studenti v období pádu komunismu v Československu. Životopisné vyprávění. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1999

Pruša, J. 2011. *Abeceda reálného socialismu*. Galileo CEE Service ČR s. r. o.

Šebo, J. 2012. *O socialismu s láskou*. Noxi

Škoda, S. in Drda, A., Mlejnek, J., Škoda, S. 2010. *Mýty o socialistických časech*. Člověk v tísni, o. p. s.

Vaněk, M. 2004. *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. Dostupné na: https://is.muni.cz/el/1421/podzim2017/VIKBB61/um/Vanek_-M.---Oralni-historie---Metodicke-a-technicke-postupy.pdf

Vaněk, M., Mücke, P., Pelikánová, H. 2007. *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR. Dostupné na: https://is.muni.cz/el/1421/podzim2009/FAVK032/um/Vanek_Naslouchat_hlasum_pameti_zvranene.pdf